

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: EGRY JÓZSEF KESZTHELYI EMLÉKEZETE

„Egry Keszthelyre költözése belső emigráció volt.”

(LÁNCZ SÁNDOR)

Egry József festőművész Zalaújlakon született 1883. március 15-én, egy igen szegény családba. Édesapja felmenői Zalakomárban éltek, édesanyja családja pedig Garaboncra való. Amikor Egry József a zalai zsákfaluból a nagyvárosba került, festőnek készül (képei már gyűlnek), még egyszer szülőföldjén próbálkozik, hol és hogyan tudná megvetni a lábát. 1903-at írunk.

Az apai ág nem fogadja be, az anyai igen, nagyon jól is érzi magát unokabátyjáéknál, Höcs Boldizsár vendéglőseknél, ám Garabonc amolyan ideiglenes édenkertnek bizonyult a számára: „Sajnos nem lehettem soká... Szülőim nem tudtak nélkülözni engem Pesten. Anyám kétségbeesett levelei. Bizony, sírva búcsúztam Garaboncról.” (*Egry breviárium*, Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1975, 108. – A továbbiakban *EB*.)

1909-ben szignált képei hátuljára Egry föl is tünteti a Garaboncz, Garabonc vagy Garabonc, Zala megye helyszíneket:

Mezei virágok

Tájkép festővel

Tájkép

Virágcsendélet.

Keszthelyen is ismerős, és mint nehéz sorsú fiatal képzőművészre fölfigyel az értelmiségi körökből dr. Lőke Lajos orvos (*EB*, 48.) Amúgy művészként társtalan a kisvárosban, legalább annyira, mint amilyen magány vár rá a Badacsony oldalában is, élete végéig.

A világháborúba Nagykanizsáról indul, oda rukkoltatják be. A tüdőbeteg festőművész Badacsonyba kerül a Neptun-szanatóriumba. (Badacsony – szintén zalai település akkoriban még!) Itt ismerkedik meg ápolónőjével, Pauler Juliskával, akit – nem törődve a körötte támadt botránnyal – feleségül vesz. Az ő révén kezd a háború után új életet Keszthelyen. („Az egészségileg élete végéig megrokkant Egryt 1917 végén, 1918 elején szerelték le. Keszthelyre költözött, felesége ottani házában éltek évekig, apja e tájt bekövetkezett halála után özvegyen maradt édesanyjával együtt. Ettől kezdve tartósan soha nem szakadt el a Balaton partjától, egészen haláláig. Éveken át tartott új kifejezési formájának keresése, kikísérletezése, saját, korábbi kifejezési formáinak felszámolása. Keszthelyen és felesége badacsonyi szőlőjében élt, szemlélődött, mielőtt ismét munkához látott... *EB*, 182.)

Láncz Sándor Egry-monográfiájában a művész maga-világára találásáról a következő olvasható: „A keszthelyi letelepedés utáni első évből csak ceruzarajzok maradtak fenn, amelyek a környezettel való ismerkedés bizonyítékai. [...] Legfontosabb közülük a Keszthelyi utca: az 1920-ban készült ceruza- és pasztellrajz előtere a dombra felkúszó utcát mutat; a rajz jobb oldalán látható házak motívuma három képen is megismétlődik, ami egyúttal e művek keletkezési idejére is utal.” Láncz Sándor monográfiája azért is fontos forrás az Egry-képek keszthelyi barátainak szá-

mára, mivel ritkábban látható, a könyvben sem szereplő alkotásokról legalább leírást ad a művészettörténész. Íme: „A Keszthelyi csónakkikötő a benyúló mólóval, baloldalt a csónakházzal, a kilátást eltakaró nagy, háromszögletű vitorlával ábrázolja.” (LÁNCZ Sándor, *Egry József*, Budapest, 1980, második kiadás, 1994, 77.)

A szép kiállítású, nagyméretű albumban az egyik Egry-festményről ismerősen néz vissza a képek nézőjére a keszthelyi templomtorny a XXVIII–XXIX. színes reprodukción: *Délibábos párás fények...* Egry József kolorizmusa, impresszionista lírai bravúrja láttán óhatatlanul is művészetének testvérműzsáját juttatja eszembe. Méltón kapcsolódik össze festő és költő élménye, s egészen közeli rokonságot mutatnak egymással már alkotásaik: Tóth Árpád, a költő ugyanúgy tüdőbeteg volt, mint a festő Egry József. Egry és Tóth Árpád is Tátrafüreden kerestek gyógyulást...

Tóth Árpád is szépen rajzolt Eszter lányának a tátrafüredi levelezőlapokra, apja képzőművész volt. Egry József is megfordult ott, 1929-ben, és festett is tátrai panorámát. Van a költőnek egy töredéke, amely mintha Egry József festményét írta volna le szavakkal, Tóth Árpád fényszínű ábrázolásában is ugyanazt az aurájában vibráló templomtornyot látjuk, amelyet a *Délibábos párás fényeken* – viszont:

Most iszonyuak a forró faluk,
Fehéren izzik a meszes torony,
Vásott szaggal pörkölődő zsaluk
Körül por száll, szőke nyári korom.

(*Forró nyári nap*)

A keszthelyi liget sarkában található házról, amelyben Juliskával egy szépen élhető élet reményében éltek, fotót is közölt a badacsonyi Egry József Emlékmúzeum katalógusa. (Szíj Béla, *Badacsony*, szerk. ÉRI István, fotó SZEPSI SZÜCS Levente, Badacsony, 1973, 15.)

1922-ben a Nemzeti Szalonban állították ki a Balatoni Társaság festőinek képeit. E tárlaton Egry József *Keszthelyi öböl* című olajfestménye is szerepelt.

1928-ban Egryéknek az anyagi gondjaik miatt – sajnos – el kell adniuk a keszthelyi házat, éppen abban az évben, amikor a Balatoni Múzeum épülete elkészült. Egry József képei később, két évtized múltán majd szerepelni fognak a keszthelyi Balatoni Múzeum 1949-ben megújított, újranyitott tárlatán. (1997-ben A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága majd Müller Róbert igazgatónak köszöni meg, hogy a keszthelyi Balatoni Múzeum „műtárgyak kölcsönzésével hozzájárult a szege-di Egry József emlékkiállítás sikeréhez”. A Tisza partján szintén katalógust adtak ki a Balaton festőjének képeiről.)

A keszthelyi Egry-képek közül nézzünk csak egy rögtönzött listát, a Piktornak (ez volt beceneve) vajon hány remekműve is született e partokon?

Keszthelyi utca, 1920 körül

Keszthelyi halászház, 1920 körül

Káin és Ábel, 1919

Naplemente, 1920 körül

Tanulmány a dombos úthoz, 1923 körül

Dombos út, 1923 (Hévízen készült pasztell)

Balatoni halászház, 1923

Déliháros párás fények, 1923

Munkából hazafelé, 1924 (rajz)

Keszthelyi csónakkikötő

Egry József a badacsonyi házat, műtermet és otthonát nem minden kényszer nélkül, de önmaga választhatta. Badacsonyi éveiről Fonay Tibor írt könyvet. A festő neve és Badacsony, a lakhelye összefonódott. Ám Egry számára az egész Balaton a haza volt, víz fölötti párájával és a szivárvány-kupola magasában is. Világának festője lett.

Nem csupán intermezzónak bizonyult a keszthelyi évekből összeálló élet- és pályaszakasz. Keresztury Dezső szerint nem csekély rang, ha valakit, mint Egryt, a Balaton legnagyobb festőjének neveznek. S hogy ezt nem kis részben Keszthelyen érte el: „Azt a stílust, azt a látomást teremtő és ábrázoló módot, amelyben egyénisége igazán kibontakozott, már korábban, főként Keszthelyen megtalálta...” (EB, 12.)

Egry József génusz-voltára egyre többen ismernek rá, bár a meg nem értői tábora a közvetlen környezetétől, a tudós emberektől az ország vezetőjéig, Horthy Miklósig ér. Fonyódról a költő, muzeológus és szépen rajzoló-festő Takáts Gyula fedezi föl Egry emberségét, szuggesztív lényét és remekműveit. Nem kellett a parolához ünnepélyes alkalom, szalon, csak a balatoni közös horgász-szenvedély. Takáts Gyula Heitler László festőművésznek, művészettörténésznek vallott az Egry Józseffel való találkozásáról: „A háború [a második világháború – N. I. P.] előtt találkoztam vele először, tavasszal, süllőzés közben. A horgászatról beszélünk, vitatkoztunk arról, hogy kishalra vagy gilisztára kap-e jobban a süllő. Művészetről sokáig alig esett szó.” (HEITLER László, *Festő szivárvánnyal. Beszélgetések Egry Józsefről*, Pápa, 2003, 31.)

Takáts Gyula, a kaposi poéta, Berzsenyi, Csokonai és Rippl-Rónai eszményeihez igazítva az övéit, úgy építi életművét Somogyországban, hogy az Egryvel való találkozás után már aligha tudja művészi törekvései során nem számba venni Egry szigorú axiómáit. Többek közt azt is, hogy a látottakat ismertté, az ismerteket tudottá, a tudottakat élménnyé kell tenni... S ha fonyódi családi villájukból átkél Badacsonyra, Egry József személyes életpéldáját is intelmül kapja. Egry József viszont – becsüli. S lehet-e ennél több ahhoz, hogy valóban *mind ségi* művészetet hozhasson létre...

Keszthely közelében, környékén, ha e tájat a Balaton el is választja a somogyi vidékektől, azért Takáts Gyula otthonra lelt itt, az északi part hegyei között is. A Bece-hegyi poéta szőlőtulajdonossá, (hatvan hajdan írott versének árából) hatvan mandulafa gazdájává lett. Tündér nevű Fiatjával rengetegszer megtette Kapos és Győrök között az utat. Házának két oszlopát – amelyek közül a tájra látott – lerajzolta és versbe emelte, úgy, hogy még akkor is állani fognak, ha már elhalványulnak minden telekkönyvi bejegyzések. A becei birtokáról Keszthely és Tapolca felé egyaránt ellátott.

Emlékeit Egryről az 1976-os *Vigilia* 9-es számában fogalmazta meg. Elmesélte a *Vízitükör* című, Egryvel közösen készített könyvének ki(nem)adástörténetét. Az Egry-rajzokat és a Takáts-verseket tartalmazó, zöld borítójú kötetet Tüskés Tibor laudálta, amikor második kiadást ért meg, s végre a szélesebb közönséghez is eljutott. (A reprint kiadás 1986-ban jelent meg, Pécs, Pannon könyvek.)

Egry rajzai és Takáts Gyula versei egymás mellett... Takáts versei között szerepelt az az opusz is, amit még Kosztolányi Dezső is dicsért:

Cseresznyefa, kezemre permetez sok fehér szirmot,
És én játékosan a vízre hullatom.
A kék vizen mint vén rizsbárka ring
A badacsonyi kőszállító hajó,
S fölöttünk halkán egy gém kering.
Zöld szittyók, színes vadkacsák...

(Balaton-part)

1981-ben Takáts Gyula Badacsonytomajon – nem első alkalommal – az Egry Baráti Kör ülésén emlékezett a Piktorra... Beszédet mond. Köhent. Vízrel kínáljuk, de ő visszautasítja, mondván, érettségi óta ő csak bort iszik. A Marton-féle Egry-szoborról nincsen túl jó véleménnyel. A görögöket idézi, hogyha legurítanak egy hegyről egy alkotást, s arról letörik valami – az bizony fölösleges is rajta. Így kalimpál ki Egry hóna alól a sámli – nem volt neki ily ülőalkalmatossága. S ahogy átvágott a síneken – sohasem tette volna azt mezítláb.

Takáts Gyulát mindig „kínai bajszáról” ismerte föl Egry József – aki írja is naplójában – a fonyódi kikötő forgatagában, a háború idején. Egrynek megélhetési okokból kellett akkor át-átkelnie innen Somogyba. Aztán Takáts Gyula tán legszebb öregkori verseit Csu Fu (kínai!) álarcában írta.

Tudja Csu Fu, hogy sok a bölcs,
így mint a szamara csak hallgat...

Nem lehet, hogy ne gondolt volna Egryre. De ne szaladjunk ennyire előre... (Bár nehéz hallgatnia személyes emlékeiről e sorok írójának is... 1999-ben összeállítottam egy Egry-verses antológiát *Egry ragyogása* címmel. Gyula bácsi örült az Egry-ciklusának benne, ki is egészítette a legújabb opuszainak címével. A könyvecske a Balaton Akadémia Könyvek sorozatában jelent meg – kis példányszámban – és Egry József keszthelyi szobrának reprodukciójával. Aminek avatása 1983-ban volt. Borsos Miklós faragta ki, öntette bronzba az Egry-portrét. Először 1951-ben... Heitler Lászlónak – kedves pápai tanáromnak – mesélte el Borsos Miklós:

– Hogyan készültek Miklós bácsi Egry Józsefet ábrázoló portréi?

– Egyik sem modell után, hanem emlékezet alapján. Különös arca volt, már negyven évesen is barázdált. Nem mindennapi jelenség volt, az bizonyos. 1951-ben

Lengyelországba mentem. Siess haza! – mondta, midőn tőle búcsúztam. Igyekeztem, de így is elkéstem, már csak a sírját kereshettem föl. Hamarosan megcsináltam az őt ábrázoló vörösmárvány fejet. (HEITLER László, *Festő szivárvánnyal*, i. m., 46.)

Keresztury Dezső szerint Borsos Miklós volt a barátok, közelállók közül az a képzőművész, aki a leghitelesebben adhatta, adta vissza Egrý vonásait. Nem mintha nem szívesen lett volna együtt a vele egyívású, vagy nála fiatalabb képzőművészekkel, írókkal, zenészekkel, különösen azokkal, akik a lényegét illetően – abban tudniillik, hogy a művészet nem üzlet, nem tréfa, hanem szent dolog, az egész embert joggal magáénak követelő hivatás – egyetértettek vele. Baráti szálak fűzték – csak az általam ismerteket említem – Bernáth Aurélhoz, Csók Istvánhoz, Pátzay Pálhoz, Ferenczy Bénihez; a fiatalabbak közül Mágori Vargha Bélához, akinek képein az ő korai munkás-ábrázolásainak folytatását látta, s főként Borsos Miklóshoz, aki saját életművének is kimagasló alkotásaként faragta meg, sok plakettel körülvéve s egy Balaton menti vincellér annyira rokon fejszobra közelében Egrý felülmúlhatatlanul igaz, tehát szép képmását... (EB, 44.) Borsos Miklós faragta ki bazaltból a tomaji temetőben Egrý síremlékét, ő készítette el a Piktör szobor-portréit Badacsonyba, három dimenzióban vagy reliefen, s Keszthelyre is...

A korabeli napilapok közül, 1983. június 10-i, pénteki számában a helybéli *Zalai Hírlap* a következőképpen tudósított az ünnepségről: „*Felavatták Egrý József mellszobrát. Kiállítás Keszthelyen a Balaton festőjének grafikáiból.*

A száz esztendeje született Egrý József emlékére rendezett keszthelyi program tegnap újabb állomásához érkezett.

Nagyszámú érdeklődő és művészetbarát jelenlétében délután 17 órakor leplezték le a Balaton festőjének bronz mellszobrát, Borsos Miklós szobrászművész alkotását a Helikon-ligeti emlékmű mellett. Avató beszédében Takáts Gyula költő méltatta a nagy nevű festő életművét, maradandó alkotásait.

A centenárium alkalmából a Goldmark Károly Városi Művelődési Központ nagytermében kiállítást rendeztek Egrý József grafikáiból. A mintegy 50 alkotás a Balatoni Múzeum gazdag gyűjteményéhez tartozik. A június 24-ig nyitvatartandó tárlatot Tamás István újságíró-kritikus ajánlotta megnyitójában a közönség figyelmébe.”

Olvassuk újra Takáts Gyula avatóbeszédjét! Érdemes. A somogyi-Bece-hegyi poéta ugyanis nem csupán hangzatosan sürgetett egy új Helikont e tájra, de egyértelműen a művelt közönségre bízta, hogy Egrý József örökségére ne csupán úgy tekintsenek, mint balatoni hagyatéokra, hanem egy egyetemes üzeneteivel velünk maradt életműre. Egrý József szobra, Borsos Miklós alkotása, avatásának helyszínéről azóta átkerült már a Balatoni Múzeum épületéhez... Fogadja a belépő érdeklődőket. Hallgatag üzen.

Takáts Gyula, *A keszthelyi Egrý-szobor avatására* (*Magyar Nemzet*, 1983. június 9, melléklet, 2.)

„Ez a város és ennek az ősparknak szomszédságában álló villa adta az első

igazi, emberhez méltó környezetet és biztonságérzetet, amely Egry Józsefnek, az embernek és művészetének kialakulásához – bátran mondhatjuk – a legtöbbet adta. Ez a villa és a badacsonytomaji présház fizikai valósága, valamint táji és szellemi környezete nevelte föl Egryben azt a világszemléletet és lelki erőt, művészi érzékenységet, amely megteremthette a művet, a magyar képzőművészet egyes darabjaiban és összességében is a legfényesebb műveket és festői világot...

Itt kereste, telente Keszthelyen, aztán tavaszban-nyárrban-őszben a badacsonyi présházban azt a valóságból sugárzó világot, melynek hangját először kellett értenie, hogy aztán képein le is írhatta szavait és jelezhesse meglett ábrázatát. A lelkét, amelyet ez a mediterrán jellegű táj mindig is rejtegetett és ma is itt rejt előlünk, akik itt állunk a nagy fölfedező szobra előtt a helikoni parkban. Itt az 1921-ben állított – még Egry József is látta – oszlopos kupola mellett és körül.

Bátran mondhatom, e szoborral – mely testi valóságának jegyein túl Borsos Miklós művészetét és ihletével az ércen túli Egry-szellemet is sugározza – ez a szép park még gazdagabb és szebb lett, s talán a régi helikonokat idézve, egy új magyar szellemi helikon felállításának is kezdete lehet. Hiszen itt állnak ők is figyelve ezt az ünnepséget; Cholnoky Jenő, Hermann Ottó és Kitaibel Pál is.

Figyelik és eltűnődnek velünk a festőn, akit bazaltsziklák és suhogó nád között érintett meg az a megszállott ihlet, amely döbbséggel tükröz ránk »A festő« című képéről. Ez az önarckép 1937-ből való, amikor Egry már a szűkebb világ mélyebb és tágabb titkainak is tudója volt. Annak a titoknak, amely túl a Balatonon – melynek festőjének mondogatják –, túl a morfológia és geológia külső adottságain, már magát a megtalált Művet jelentette. A művészi teremtés értelmét és lényegét. Az ember által megvalósított, már az érzékeink által is tapintható és szemlélhető valóságból született új, művészi valóságot.

Igen, Egry József valami ilyen, a szóval alig kimondható művet és világot hozott létre képeinek, rajzainak olajpasztell-fényeivel és ceruzájának szerkezetével és lírájával. A realitás és a valóságon felülinek és túlinak az ötvözése ez. Valóban az ecset poétája volt Egry József, akiről és képeinek titkáról talán nekem is könnyebb néhány sor verssel szólni:

... kiált a belső láng, és mind, amit
lobbant a hegy és önnön mámore.
A titkot ismerő két ujj!
Simone Martini alázata,

az Arany Angyal érkezett, a mű:
fogantatás és születés!
Gulács előtt a hal, Taormina...
Arany-vörös áramütés
rendíti meg a kéz és kép
együtt-egyvet sugárzó kozmoszát.

Pásztor libeg s Kristóffal a gyerek,
s fény-sokszögek nagy kerek napon át...

De prózára váltva a szavakat, csak jelzésként is meg kell említeni azt az ívet, amelyet a mester a szivárvánnyal is reálisan húzott föl műveivel.

Azok szellemével, atmoszférájával és a sokból nagyon sokat elvevő ábrázolásmód maradandó választékos egyszerűséggel varázsolt a magyar festészet történetébe. Gondoljunk csak az 1920-ban festett *Keszthelyi halászsok* művétől az 1943-ban készült *Csodálatos halászsok* képig, melynek címe egyszerre nem csak képet, de egy nagy művész és stílus fejlődésének gazdaságát is jelzi. Csontváry Kosztká Tivadar és Derkovits Gyula mellett Egrý művészete az, amely az európai művészetnek is sokat adott.

Méltó helyen és alkotásban áll itt ez a szobor, mely mint minden művészi kő és érc, mindig egyszerre kettős figyelmeztető a futó időben. Jel az alkotóra és az alkotásra. Biztatás az embernek és az emberiségnek történelme legvadabb korszakaiban is. Az emberi létezés legméltóbbjára figyelmeztet. Így nézem és nézzük, és így avasuk fel ma ezt az Egrý-szobrot is.”

(A festő születésének 100. évében a szoboravatáson elhangzott beszéd. Megjelent a Magyar Nemzet Balaton című mellékletében, 1983. június 10, 7. szám, 2.)

*Az Egrý József Múzeum és állandó kiállítás Badacsonyan
(Fotó: Barabás Ferenc)*